

NORMA SPISOVNÉHO JAZYKA A SLOVNÍK

Abstract: The paper focuses on some problems related to the rules of language and their description in the main Czech, Slovak and Bulgarian explanatory dictionaries.

Key words: rules of language, literary language, explanatory dictionary, Czech language, Slovak language, Bulgarian language

Každý výkladový slovník má normatívny a v nadväznosti na to aj kodifikačný dosah. Túto vlastnosť však lexikografické dielo nezískava len (alebo len) vyhlásením zákonodarným orgánom o kodifikovanej podobe štátneho jazyka.

Klára Buzássyová

Důvodem k zamyšlení nad popisem slovní zásoby v současných slovnících a nad hlediskem uživatele těchto slovníků je několik skutečností: jednak Ústav pro jazyk český připravuje koncepci nového výkladového slovníku současné češtiny, Ústav slovenského jazyka slovenské akademie věd vydal již druhý svazek plánovaného osmisvazkového slovníku současné slovenštiny (*SSSJ*), ale především rozhodnutí Ústavu bulharského jazyka dokončit velký dvacetisvazkový výkladový slovník bulharštiny, včetně nového vydání přepracovaných prvních osmi dílů slovníku bulharského jazyka (*PBE*). Ve všech třech případech tedy národní jazykové ústavy zaplňují citelnou mezeru, kterou národní společenství pocítují, tedy nového, moderního, současnému stavu jazyka odpovídajícího klíčového výkladového jednojazyčného slovníku.

Nedomnívám se, že mám příliš co dodat nového k této tématice, ale naopak jsem toho mínění, že o určitých věcech je třeba mluvit stále znova, aby byly seriózně a do hloubky reflektovány v lingvistických kruzích a v diskusích kolem současné lexikografie. Zaměřím se na jednojazyčnou výkladovou lexikografii jako základ dalších lexikografických prací. Důvodem je zejména to, že informace z těchto slovníků slouží jako východisko pro celou lexikografii další, tedy překladovou a že poučení o normě (eventuálně o kodifikaci) slovní zásoby je uživateli hledáno a autory zahrnováno právě do těchto slovníků.

České a slovenské řešení je podobné – cílem je vznik zcela nového slovníku založeného na moderním zdroji materiálu, na korpusu, na moderních možnostech využití počítačové techniky, jež umožňuje práci s materiálem nikoli jen na prin-

cipu plošného rozdělení práce podle písmen abecedy, ale na základě strukturního rozdělení podle slovních druhů a dalších gramatických příznaků lemmat napříč abecedou. To umožňuje vedle stanovení teoretického principu lexikografické práce (Rangelova, Světlá, Jarošová 2008; Světlá, Jarošová, Rangelova 2011) také zpracovávání podle těchto principů. V obou případech má jít o slovník buď velkého rozsahu (tak na Slovensku) nebo většího středního rozsahu (kolem 100 000 lemmat dosavadní projekt český). Bulharské řešení vyplňuje ještě starší deficit nedokončeného velkého slovníku, jimiž jsou v české a slovenské lexikografii *PSČ* (1935–1957, srov. Uhlířová 2011) a *SSJČ* (1960–1971), resp. *SSJ* (1959–1968). Nedostatek aktuálního lexikografického popisu slovní zásoby konce 20. století se snaží zčásti nahradit slovníky neologismů (srov. Hladká 2005). In margine tohoto rozhodnutí jsou mé poznámky. Toto epochální dílo je nepochybně třeba dokončit, ale jeho vydáním nebude zaplněna mezera, jíž bulharská společnost pocítuje. Vzniká slovník, který nemůže hrát úlohu normativního slovníku a k dispozici tak zůstává pouze *BTP* (naposledy v opakovaně přepracovaném a rozšířeném vydání z r. 1994).

Slovenský *SSSJ* je ve svém zpracování nejdále. Je koncipován jako “výkladový slovník (poskytující výklady slov na základě nejnovějších teoretických poznatků z oblasti lexikální sémantiky a korpusové lingvistiky), dokladový slovník (dokumentující status slova jako součásti autentických výpovědí a textů) a slovník deskriptivně-preskriptivní (důsledně reflektující výsledky zkoumání široké materiálové základny a současně poskytující kvalifikovaný názor na lexikální jednotky z hlediska výstavby kultivovaného projevu)”. Zaznamenává slovní zásobu asi padesáti let, ale zpracováním materiálu se cele opírá o korpusové zdroje (viz níže). O jednotlivých heslových slovech se ve slovníku uvádí typicky strukturovaná informace, především výklad významu, gramatická charakteristika, **normativní a stylistické hodnocení**, synonyma a antonyma, příklady používání slov čerpané z bohatých a autentických jazykových zdrojů. Zdrojem materiálu pro slovník byla databáze Slovenského národního korpusu, který měl v době zpracování materiálu ke slovníku asi 550 miliónů textových slov (srov. Levická, Garabík 2007). Jak je tedy zřejmé, v názvu slovníku se slovo *spisovný* neobjevuje, přesto z koncepce a zpracování je zřejmé, že normativnost (a dokonce spisovnost) je jedním z kritérií, jímž je slovní zásoba posuzována. Ale nejde o slovník spisovně slovenštiny¹.

Platnými kodifikačními příručkami slovenštiny jsou *Pravidlá slovenského pravopisu* (Považaj 2000), *Krátky slovník slovenského jazyka (KSSJ)*, naposledy Bratislava 2003) a *Pravidlá slovenskej výslovnosti* (Král 1996). Na základě této kodifikace jsou posuzovány informace v novém *SSSJ*, sporné případy (např. možná variantnost gramatických tvarů, výslovnost, případně uzuální převaha dosud nekodifikovaného tvaru zvláště posuzuje kodifikační komise². Přesto názor citovaný v záhlaví je zcela oprávněný: uživatel, který vezme slovník do ruky mu věří jako slovníku normativnímu, a to proto, jak píše jedna z jeho autorek, A. Jarošová, že “normu jazyka dnes tvoria jeho používatelia. A jazykovedci ju opisujú na úrovni

súčasného lingvistického poznania, samozrejme. Naša úloha je usmerňovať, radiť, odporúčať. V niektorých prípadoch naliehavo odporúčať. Nie viac, ale ani menej.” (<http://spravy.pravda.sk/domace/clanok/170294-jazykovedci-pocitaju-s-vyssim-sebavedomim-slovakov/>, z 12.05.2011, cit. 14.11.2012).

Co se týká českého slovníku, ačkoli již o přípravách k němu bylo leccos napsáno (srov. Rangelova, Světlá, Jarošová 2008; Světlá, Jarošová, Rangelova 2011), není dosud zcela jasné, zdali půjde o slovník spisovného jazyka nebo o slovník současného jazyka (má zatím jen pracovní název Lexikon 21). Zatím se pracuje pouze na tzv. základním zpracování databázových položek, jež tvoří tzv. základní zpracování hesel na základě stanovení zásad pro základní zpracování jednotlivých slovních druhů, resp. různých typů hesel v databázové podobě. Je zřejmé, že veškeré práce jsou vedeny snahou provést důkladnou reflexi dosavadní lexikografické praxe a v maximální míře se opřít o existující lexikografickou informaci (pomocí tzv. lexikografického hnízda v existujících slovnících, v archívu Ústavu pro jazyk český) a tu teprve doplňovat na základě porovnání s novými korpusovými daty. Koncepce samotného slovníku však bude předmětem úvah až nyní, v letech 2012 – 2014.³ Dosavadní způsob sestavování hesláře napovídá, že výsledné lexikografické dílo bude velmi blízko *Slovníku spisovného jazyka českého 1960–1971*¹, 1989² (Světlá 2011)⁴. Ačkoli s velkou měrou pravděpodobnosti nebude koncipován jako slovník spisovné češtiny, podobně jako slovník slovenský, bude zachycovat normativní a stylistické hodnocení a tento aspekt se ukazuje jako velmi problematický v důsledku specifik české jazykové situace.

Např. z hlediska zachycení variantnosti se v databázi registrují téměř všechny variantní podoby uvedené v SSJČ a dalších zdrojích (při doplňování hesláře podle SSJČ se vynechávají pouze varianty označené už v tomto slovníku jako zastaralé) se zaměřením na dnešní stav úzu. Celý soubor variant bude po stránce materiálové připraven k dalšímu vyhodnocování a okomentování z nejrůznějších aspektů (jak z hlediska časové osy, stylové příznakovosti, dnešní kodifikace či lexikální normy, tak i z hlediska dalšího výběru pro zařazení do slovníků různého typu, rozsahu a zaměření) (Světlá 2011: 13).

Z hlediska normativnosti popisu slovní zásoby lze vycházet při koncipování slovníku ze dvou přístupů, jež lze popsat rozdílem v charakteristice slovníků, jež se (nikoli zpravidla) odrážejí v jejich názvech: slovník **spisovného** jazyka (tedy normativní, kodifikační slovník): slovník **současného** jazyka (který popisuje širší slovní zásobu, ale zpravidla o normativní či stylistické povaze lexémů informuje, ale především kterou uživatel v něm hledá). V podmínkách popisovaných jazyků je dále důležité, zda daný slovník má kodifikační doložku příslušného státního orgánu (zpravidla Ministerstva školství, viz poznámky 1 a 2). Tak SSČ má doložku Ministerstva školství jako slovník normativní, ale popisuje slovní zásobu v širším diapazonu, než je jen spisovný jazyk. Tento pragmatický faktor je důležitý především z hlediska jeho autority u uživatele, ne tak již ve vztahu ke způsobu, jakým ho užívá⁵, a to vlastně bez ohledu na název a koncepci díla. Ani jeden z uvedených přístupů nemůže být hodnocen jako “správný” nebo “lepší”, oba mají svou funkci

ve společnosti a je na jazykovědcích, aby posoudili aktuální potřeby komunikačního společenství a podle toho si stanovovali své cíle. Odborné stanovisko však v každém případě musí vycházet z toho, jakou povahu má jazyková norma na úrovni slovní zásoby, zdali vlastně vůbec může být popsána a kodifikována a jaký charakter taková kodifikace může mít.

Je totiž zcela nesporné, že jazykové normy např. na morfologické (či širše gramatické) úrovni a na úrovni slovní zásoby mají zásadně rozdílný charakter. Tak např. vývoj jazyka ukazuje, že gramatická struktura jazyka se mění výrazně pomaleji než jeho slovní zásoba. Navíc se v kontextu moderního vývoje (o časové ose viz níže) mění nikoli na úrovni gramatických kategorií či gramatických významů, ale spíše pouze na stránce výrazové (variantnost a posuny v ní)⁶. Tato asymetrie se dále prohlubuje v obdobích výrazného rozvoje komunikačního společenství: dynamika vývoje společnosti ovlivňuje normu slovní zásoby jako její urychlující faktor. Na úrovni gramatické struktury se popisy jazyka chápaly (a koncipovaly) jako normativní, resp. kodifikující již od starověku⁷ kodifikační popisy potom vedly a vedou k dalšímu “zpomalení” dynamiky gramatické struktury jazyka. Lze tedy uvažovat o tendenci gramatické struktury ke stabilitě a o tendenci slovní zásoby k dynamice, změně, vývoji? Intuitivně s tímto tvrzením lze souhlasit, ale je třeba je podrobit hlubšímu rozboru.

Jaké parametry bychom měli brát v úvahu. Je to jednak čas, tedy časová osa, jednak strukturní osa, tedy rozdíly v povaze slovní zásoby a gramatické struktury jazyka (především povahu variantnosti), dále funkční různorodost jazykových variant, tedy funkční osa a nakonec tradice popisu gramatiky a lexikonu.

Temporální osa, faktor času

Je otázkou, jak dlouhý časový úsek může slovník současného jazyka popsat. Pojem současný tu může mít různou interpretaci: jednak se může dolní hranice určit z hlediska kulturní historie podle toho, kdy došlo ke zformování (či stabilizaci nebo potvrzení) idiomu, o němž se společnost domnívá, že obsluhuje její komunikační potřeby do současnosti (hledání jazykového předělu se zaměřuje především na sféru kulturní komunikace a na spisovný jazyk). Východiskem je zde tedy vývoj jazyka společnosti, její kultury a komunikačních potřeb. Toto je koncepce Slovníku bulharského jazyka (РБЕ), který zachycuje slovní zásobu bulharštiny během posledních 150 let.

Jiný přístup vychází z hlediska sociálního a bere v úvahu rozmezí posledních 75 let jako období, jež zahrnuje tři žijící generace, mladou, střední a starší. Jazykové změny mají u mladé generace povahu inovace, u střední generace se stávají součástí normy a u starší generace získávají povahu archaismů. Toto je koncepce jednodílného Bulharského výkladového slovníku s jeho čtyřmi přepracovanými vydáními (БТР vyšel poprvé v r. 1955, naposledy v r. 1994 doplněný o 10 000 slov).

Posledním přístupem může být hledisko politické a za současný jazyk lze brát idiom, který obsluhuje společnost v období od výrazných politických či sociálních změn, jež měly výrazný vliv na stav a používání především spisovného idiomu. Pro podmínky češtiny (slovenštiny i bulharštiny) lze vycházet z roku 1945 (resp. 1944) a zahrnout celé poválečné období. Tento úsek by se blížil opět hranici 75 let (lze ho schematicky definovat také jako zhruba 50 let, což je časový diapazon slovenského SSSJ, který je zpracováván od přelomu století) a shodoval by se s periodizací podle hlediska sociálního.

Dynamiku slovní zásoby a tedy i její normy lze sledovat i v lexikografii, např. na periodicitě vydávání jednoduchých výkladových slovníků, většinou v opraveném nebo rozšířeném vydání. Přepřacování se většinou popisuje jako aktualizace hesláře a významů slov a aktualizace normativního a stylistického hodnocení lexémů. Tak *Български тълковен речник* vycházel v letech 1955¹, 1964^{2 opr.}, 1974^{3 opr.}, 1994^{4 opr.}, *Slovník spisovné češtiny pro školu a veřejnost* v letech 1978¹, 1994^{2 opr.}, 2003^{3 opr.}, 2004⁴, 2005 (CD-ROM), 2009, *Krátký slovník slovenského jazyka*. 1985¹, 1987, 1989^{2opr.}, 1997^{3opr.}, 2003^{4opr.}. Ve všech případech (v kontextu výše uvedených vícedílných slovníků) je patrný deficit moderního slovníku.

Ze současného hlediska se zdá být účelné uvažovat ještě ale i o nové hranici v r. 1989. Jde o období 25 let, jež je dostatečně dlouhé, aby dynamika slovní zásoby prošla po fázi bouřlivého rozvoje fází stabilizace. Tento poslední mezník se zdá být smysluplný také proto, že právě toto období bývá zachycováno elektronickými databázemi jazyka – korpusy a počítačová technika výrazně mění i povahu lexikografické práce.

Hledisko časové osy je organizačním principem Českého národního korpusu, jehož základní korpus SYN (1 300 miliónů textových slov – nereferenční spojení všech synchronních psaných korpusů řady SYN) je členěn do referenčních segmentů o rozměru 100 miliónů textových slov po 5–10 letech (SYN 2000 – žánrově vyvážený korpus, převažují texty z let 1990–1999, SYN 2005 žánrově vyvážený korpus, převažují texty z let 2000–2004, SYN 2010 – žánrově vyvážený korpus, převažují texty z let 2005–2009)⁸. Korpus je koncipován jako vyvážený a reprezentativní, přičemž reprezentativnost je definována na základě recepce psaného jazyka a z něho vyplývajícího složení korpusu (40% beletrie, 27% odborná literatura, 33% publicistika). Časová osa se částečně promítá i do specializovaných korpusů (korpus publicistiky SYN2006PUB – korpus publicistických textů z let 1989–2004, SYN2009PUB – korpus publicistických textů z let 1995–2007).

Naproti tomu Slovenský národní korpus časové hledisko primárně nezohledňuje a má povahu jediné databáze (naposledy prim-6 se 1 155 milióny textových slov). Odborným analýzám je však možné zpřístupnit starší verze databáze s postupně v čase narůstajícím objemem dat. Poměr textů zařazovaných do slovenského korpusu je také vyvážený (77,8% publicistika, 9,8% umělecké, 11% odborné texty a 1,4% neurčené), z celkové databáze lze volit specializované podkorpusy

různého zaměření včetně podkorpusu s časovým vymezením textů 1955–1989 (viz výše uvedený padesátiletý diapazon nového *SSSJ*).

Bulharský národní korpus v současnosti má asi 450 miliónů textových slov a obsahuje převážně texty z období od poloviny 20. století bez bližší specifikace.

Je nepochybné, že čím rozsáhlejší časový úsek slovník popisuje, tím obtížněji se stanovuje právě norma a stylistické hodnocení lexémů, naopak je třeba zachytit dynamiku tvarovou i významovou. I pouhá tvarová variantnost (pravopisná, morfologická) se v průběhu období mění a není lehké ji zachytit. Popis méně obsáhlých časových intervalů ve slovní zásobě se jeví jako účelnější a jednodušší.

Reflexe dynamiky slovní zásoby je lépe zpracovatelná na menším rozsahu slovníku, který lze i ekonomicky smysluplně vydávat se změnami stále znova. Z vícedílných slovníků (českých, slovenských a bulharských) byl vlastně reeditován pouze *Slovník spisovného jazyka českého* a nyní je v přepracované podobě znovu vydáváno 8 prvních dílů slovníku *Речник на българския език*. Je to (a bude stále) slovník typu thesaurus, v němž však bude norma implicitně přítomna v důsledku selekce zdrojů materiálu (již nelze měnit), v principech a obsahu slovníkového hesla, ve formě systému stylistických markerů (jejich systém nemůže posuny v normě nijak reflektovat) a ve smyslu selekce zdrojů ilustrativního materiálu. Nelze změnit princip exemplifikace z kánonu klasické literatury, sám kánon se v bulharském prostředí mění jen velmi pomalu. V diapazonu 150 let nelze smysluplně popsat normu, protože její posun za tak dlouhé období je podstatný. Relativní markery popisující osu časovou (archaismy, historismy, neologismy) nemají stejnou platnost po celé popisované období. Zdroje neposkytují informaci o nějakém jednotném úzu, ale právě o jeho dynamice. Dalším důsledkem je, že v celkovém popisu narůstá podíl pasivní slovní zásoby. Možná, že by nebylo neúčelné uvažovat o parametru časové homogennosti materiálu a o důsledcích, které to má pro zachycení normy. Z tohoto hlediska je signifikantní, že definiční kontexty sloužící k popisu významu slova a ilustrativní materiál v zamýšleném českém Lexikonu 21 by měl pocházet výhradně z korpusových zdrojů, tedy s časovou hloubkou 20–30 let, přičemž oproti zdroji se počítá se jejich modifikací či zkracováním.

Ve srovnání s gramatickou strukturou je zřejmé, že dynamika vývoje je nesočetelně rozdílná, a to včetně masivního pronikání typologických změn jak v nominaci, tak ve slovtvorbě (analytismus). Velké pohyby prakticky nejsou zaznamenávány (v češtině se nemluví o redukci pádu, rodu, čísla u jména, maximálně se registrují projevy analytismu přejímané s lexikálními prvky z cizích jazyků, především z angličtiny). Mohou nastávat pohyby v interpretaci (čas a způsob slovesa v bulharštině, rod jmen v polštině, perfektum v češtině s pomocným slovesem *mít*). Pružnost normy je daleko výraznější ve slovní zásobě než v gramatické struktuře.

Zásadní rozdíl ale spočívá v tom, že na úrovni slovní zásoby lze jen ve velmi omezené míře predikovat, jak se život inovací bude rozvíjet, srov. palčivý problém

okazionalismů v neologii. Naproti tomu změny v gramatické struktuře jsou docela dobře predikovatelné, je tedy snazší dynamiku normy jednak sledovat a jednak interpretovat a kodifikovat.

Strukturní osa, rozdíly v povaze slovní zásoby a gramatické struktury jazyka

Základním rozdílem mezi slovní zásobou a gramatickou strukturou je především to, že ve slovní zásobě lze sice popisovat jisté systémové vztahy (např. sémantické) a strukturní rysy (např. slovnědruhové), ale množina prvků ve slovní zásobě je v zásadě jednodimenzionální, otevřená a počítá se v řádu statisíců jednotek v jednom jazyce. Gramatická stavba naproti tomu je založena na (přínejmenším relativně) konečném a v poměru ke slovní zásobě velmi nízkém a uzavřeném počtu hierarchicky a strukturně uspořádaných prvků, jež se v řeči realizují opakovaně (frekvenčně o mnoho řádů častěji než prvky slovní zásoby). To vyžaduje rozdílné nástroje pro její popis (ve slovní zásobě založený primárně na zcela plošném, jednodimenzionálním popisu v abecedně seřazených slovnících, které nikdy nemohou obsáhnout veškerou slovní zásobu⁹). Ve srovnání se gramatickou stavbou, jíž lze popisovat na principiálním rozdílu dynamiky slovní zásoby na straně jedné a gramatické stavby na straně druhé viz též zmínky výše.

Rozdíly v povaze slovní zásoby a gramatické struktury jazyka lze popisovat v několika rovínách jako protiklad adaptivnosti (slovní zásoby) proti rezistentnosti (gramatické stavby), universalismu (slovní zásoby, jež se projevuje především ve schopnosti přejímání z cizích jazyků) a izolacionismu (gramatické stavby, jež se projevuje nečetnými příklady konvergentního vývoje ve vývoji jazyků), značné variantnosti (slovní zásoby, jež se projevuje v široké synonymii graduální povahy) oproti relativní tvarové jednoznačnosti (gramatické struktury: variantnost je v ní také přítomna, ale ve srovnání se slovní zásobou jen celkem okrajově). Bylo by možné sem přidat ještě jednu opozici, a to převážně racionální (instrumentální) obsah gramatické stavby a možný neracionální (afektivní, expresivní) obsah (a vztah mluvčích) ke slovní zásobě. Vývoj lexikonu se děje v důsledku rozvoje jak racionální orientace (potřeba nových pojmenování), tak i neracionální orientace (potřeba vyjadřování subjektivního vztahu, exprese). Spolu s adaptivností, universalismem a variantností tato orientace vede k rozdílným principům vytváření a fungování normy slovní zásoby. Vnímání prvku jako normativního se v zásadě dotýká každého lexému zvlášť, i když nepochybně lze stanovovat obecné tendence (z hlediska stáří, slovtvorné struktury, významu a původu lexémů). Naproti tomu gramatická pravidla jsou daleko snáze algoritmizovatelná a podléhají jak normalizaci, tak kodifikaci v daleko vyšší míře. Principy kodifikace musí mít zcela odlišný charakter: pravidel určujících gramatickou strukturu je opět pouze konečný a nepříliš vysoký počet s vysokou frekvencí. Každé kodifikační rozhodnutí je multiplikováno v řečové činnosti mnohonásobně.

Funkční osa, funkční různorodost jazykových variet

Klasickým protikladem, který slovníky obojího typu (“slovníky spisovného jazyka” i “slovníky současného jazyka” ve výše popsaném protikladu) reflektují, je kontrast spisovného jazyka proti varietám nespisovným (dialektům, interdialektům, běžně mluvené řeči). Česká situace je typická (reálným či proklamovaným) centrálním postavením tzv. obecné češtiny (běžně mluvený idiom, který na části území – v historických českých zemích – stále výrazněji ztrácí na příznakovosti na ose prestižnost / neprestižnost, regionální omezenost / obecná platnost, funkční specializovanost / funkční univerzálnost (zde se jako dosud téměř nepřekonatelný jeví rys psanosti / mluvenosti s četnými připomínkami o sekundární fixovanosti, specifčnosti formálně psané komunikace zejména v internetové komunikaci)¹⁰. Lexikografické tradice ve zkoumaných kontextech všude akcentují spisovný jazyk a při koncipování každého nového díla se rozhodovalo v jaké míře a rozsahu mají slovníky odrážet též slovní zásobu nespisovnou. Jak jsme uvedli výše, z hlediska uživatele každý slovník představuje normativní autoritu¹¹. Klíčovým argumentem zde vždy bylo řešení zdrojů: otázka normativnosti se tedy rozhodovala na úrovni sféry užití především (nebo dokonce výhradně) psaného jazyka, a to pouze v části komunikace (tzv. kulturní komunikace s původními preferencemi pro beletrii, v českém prostředí s konceptem “dobrého autora”). Klasická je také elementární interpretace této opozice, kdy to co je “spisovné” (měli bychom ale asi spíše mluvit o neutrálním, nepříznačném), je “správné, to, co je příznačové (s výjimkou exprese), je “nesprávné”. Moderní přístup k řešení této otázky se daleko více opírá o reálnou situaci, která reflektuje různosměrnost stylistických markerů (markery diachronické, dialektické, diastratické, specializovaného diskursu a expresivní), z nichž vychází hodnocení normativní (útvárové). Toto hodnocení pak sehrává úlohu kodifikační.

POZNÁMKY

¹ Spory v tomto směru naznačuje úryvek z článku věnovaného slovníku: “Poskytuje pestrý obraz modernej slovenčiny, jej slovnej zásoby v celej šírke, hĺbke, dynamike a mnohotvárnosti. Práve preto však môže naraziť na nepochopenie časti odbornej i širšej verejnosti, ktorá by chcela mať z akademického výkladového slovníka praktickú príručku spisovnej slovenčiny, čo však jednoducho nejde sklbiť. Nemožno vylúčiť, že sa zopakujú výhrady a pripomienky niektorých odborníkov a úradníkov, ktoré už vyjadrili na adresu prvého zväzku. Vtedy sa im nepozdávalo, že nový výkladový slovník zachytáva aj množstvo nespisovných a slangových slov, takých ako *atmoška*, *ciga* či *depka*. Ale azda ešte viac vyčítali slovníku jeho variantnosť, najmä dlhý variant v slovách typu *bábkár*. Zástupcovia rezortu kultúry, odvolávajúci sa na normu z roku 1991, trvali na jej krátkej podobe. Jazykovedci však považujú za správny aj dvojtvar *bábkár/bábkár*, *rozprávkar/rozprávkar*. Nielen to: za prípustné považujú aj varianty *budhista/buddhista* alebo *Apolón/Apollón* a tak ďalej.”

(<http://spravy.pravda.sk/domace/clanok/170294-jazykovedci-pocitaju-s-vyssim-sebavedomim-slovakov/>, z 12.05.2011, cit. 14.11.2012).

- ² “Predvlani v súvislosti s novelou jazykového zákona vznikol spor aj o chápanie kodifikačného procesu v oblasti štátneho jazyka. Zákonodarcovia navrhovali mnohostupňový schvaľovací proces, ale bez ohľadu na závery odborníkov z jazykových komisií s celoštátnou pôsobnosťou by malo mať posledné slovo ministerstvo. Po vyjdení prvého zväzku prišla Ústredná jazyková rada ako poradný orgán ministerstva k záveru, že nový slovník je sporný a nemožno z neho urobiť kodifikačné dielo ani ho odporučiť ako také používateľom slovenského jazyka.... Zpočiatku to bol názor iba niekoľkých jazykovedcov, ktorým sa podarilo ovplyvniť širší okruh. Slovník preto nezískal “požehnanie” ministerstva a punc kodifikovaného diela.” (Tamtéž).
- ³ V listopadu 2012 proběhla prezentace některých aspektů přípravy nového slovníku na akci *Styl a slovník*: Stylistické markery v jednojazyčné a překladové lexikografii, kde autorky sumarizovaly dosavadní přístup ke stylistickému (a normativnímu) hodnocení v českých výkladových slovnících se zaměřením na otázku obecné češtiny (viz <http://www.jazykovednesdruzeni.cz/>, výstupy budou publikovány v Jazykovědných aktualitách). Srov. též Chromý 2012.
- ⁴ V tomto příspěvku se uvádí informace, jež bylo možné čerpat z publikovaných materiálů. Ve složení kolektivu, který nad slovníkem pracuje, došlo v poslední době k dosti výrazným personálním změnám v příslušném oddělení ÚJČ a není zcela zřejmé, zdali se tato skutečnost nějakým způsobem odrazí v posouzení dosavadních přípravných prací a ve vytváření cíle, koncepce a rozsahu budoucího slovníku.
- ⁵ Viz motto v záhlaví článku, spory kolem slovenského slovníku a názor A. Jarošové na slovenský slovník: „Niektorí ten slovník nevedia čítať. Myslia si, že ak je raz slovo v slovníku, tak ho možno použiť vždy a všade.“ (<http://spravy.pravda.sk/domace/clanok/170294-jazykovedci-pocitaju-s-vyssim-sebavedomim-slovakov/>, z 12.05.2011, cit. 14.1.2013)
- ⁶ Otázka ustalování formální stránky slovesného paradigmatu (např. tolik diskutované v současnosti futurální tvary slovesa) nebo redukce pádových tvarů v bulharštině vede k diskusím okolo pojmu současný jazyk, ale nijak nesnižuje průkaznost našich úvah, jež se týkají vývoje souměřitelného v existující lexikografii. Výhodou slovenského projektu je, že se může opřít o podrobné a systematické výsledky výzkumu současné slovenštiny, srov. např. pro popis slovesa Sokolová, Bónová 2008, Sokolová 1995, Sokolová 1993 aj.
- ⁷ Neuvěřitelná síla antických konceptů gramatického popisu se ukazuje v komplikacích při popisu formální taxonomie slovních druhů (konjugační typy, deklinační typy), v problémech s výkladem a taxonomií slovenského rodu, v bulharštině pak při popisu popisu zániku deklinace.
- ⁸ <http://ucnk.ff.cuni.cz/index.php>.
- ⁹ Odhlížím od teoretických úvah o vztazích langue a parole.
- ¹⁰ To v plné míře potvrdil výše zmíněné lexikografický seminář jazykovědného sdružení. V obecné rovině se v české jazykovědě otázka preskriptivnosti či deskriptivnosti kodifikace řeší velmi intenzivně, srov. z poslední doby např. Cvrček, Kovářiková 2011, Cvrček 2012, Smejkalová, Prošek 2011, Beneš, Prošek 2011, Dovalil 2012 aj.
- ¹¹ Zde je třeba připomenout změněnou situaci posledních let, kdy v bulharské lexikografii paralelně vycházejí slovníky stejného typu od různých autorů a autorit. Týká se to jak slovníků výkladových (slovník V. Radevové vedle slovníku L. Andrejčina v přepracování D. Popova), tak pravopisných, o překladových slovnících nemluvě.

LITERATURA

- Beneš, Prošek 2011:** Beneš, M., M. Prošek. Ke konceptu minimální intervence. // *Slovo a slovesnost*, № 1, s. 39–55.
- Cvrček 2012:** Cvrček, V. *Conditio sine qua non: východiska a možnosti při hledání konsenzu o jazykové regulaci.* // *Slovo a slovesnost*, № 2, s. 103–134.
- Cvrček, Kovářiková 2011:** Cvrček, V., D. Kovářiková. Možnosti a meze korpusové lingvistiky. // *Naše řeč*, № 3, s. 113–133.
- Dovalil 2012:** Dovalil, V. Nad Dolníkovou Teorií spisovného jazyka o konceptuálních a metodologických problémech ve výzkumu jazykových norem a spisovné variety. // *Slovo a slovesnost*, № 2, s. 136–146.
- Hladká 2005:** Hladká, Z. České slovníkářství na cestě k jednojazyčnému výkladovému slovníku, I, II. // *Naše řeč*, № 3.
- Chromý 2012:** Chromý, J. Konceptce stylytovných faktorů v československé lingvistice: rozbor, kritika, nástin řešení. // *Naše řeč*, № 2, s. 57–69.
- Král 1996:** Král, Ā. *Pravidlá slovenskej výslovnosti*. 3. vyd. Bratislava: Slovenské pedagogické nakl.
- KSSJ:** *Krátky slovník slovenského jazyka*. Bratislava, 1985¹, 1987, 1989^{2opr.}, 1997^{3opr.}, 2003^{4opr.}.
- Levická, Garabík 2007:** Levická J., R. Garabík (eds.). *Computer Treatment of Slavic and East European Languages. Slovanské a východoeurópske jazyky v počítačovom spracovaní*. Fourth International Seminar (Bratislava 25–27 October 2007). Bratislava: Tribun.
- Považaj 2000:** M. Považaj (red.). *Pravidlá slovenského pravopisu*. 3. upr. a dopl. vyd. Bratislava: Veda.
- PSJČ:** *Průruční slovník jazyka českého*. Praha, 1935–1957.
- Rangelova, Světlá, Jarošová 2008:** Rangelova, A., J. Světlá, A. Jarošová (eds.). *Lexikografie v kontextu informační společnosti*. Sborník příspěvků z pracovního setkání Praha, 4.–6. 6. 2007. Praha: Ústav pro jazyk český AV ČR, v. v. i..
- Smejkalová, Prošek 2011:** Smejkalová, K., M. Prošek. Kodifikace – právo, nebo pravomoc? // *Naše řeč*, № 5, s. 231–241.
- Sokolová 1993:** Sokolová, M. *Sémantika slovesa a slovesný rod*. 1. vyd. Bratislava: Veda.
- Sokolová 1995:** Sokolová, M. *Kapitolky zo slovenskej morfológie*. 1. vyd. Prešov: Slovacontact.
- Sokolová, Bónová 2008:** Sokolová, M., I. Bónová. Tvorenie imperatívu v slovenčine a lexikografická prax. // *Slovenská reč*, № 5, s. 271–280.
- SSČ:** Mejstřík, V. a kol. *Slovník spisovné češtiny pro školu a veřejnost*. Praha, 1978¹, 1994^{2opr.}, 2003^{3opr.}, 2004⁴, 2005 (CD-ROM), 2009.
- SSJ:** *Slovník slovenského jazyka*. 6 zv. Bratislava, 1959–1968.
- SSJČ:** Havránek B. a kol. *Slovník spisovného jazyka českého*. 8 sv. Praha, 1960–1971¹, 1989².
- SSSJ:** Jarošová, A., Buzássyová, K. (red.). *Slovník současného slovenského jazyka*. A–G. Bratislava: Veda, 2007; H–L. Bratislava: Veda, 2011.
- Světlá 2011:** Světlá, J. Budování hesláře lexikální databáze Pralex. // Světlá, J., A. Jarošová, A. Rangelova (red.). *Česká a slovenská výkladová lexikografia na začiatku 21. storočia*. Súbtor príspevkov v rámci medzinárodného projektu *Princípy a metódy tvorby výkladového slovníka*. Brno: Tribun, s. 19–27.

- Světlá, Jarošová, Rangelova 2011:** Světlá, J., A. Jarošová, A. Rangelova (red.). *Česká a slovenská výkladová lexikografia na začiatku 21. storočia*. Súbor príspevkov v rámci medzinárodného projektu *Princípy a metódy tvorby výkladového slovníka*. Brno: Tribun.
- Uhlířová 2011:** Uhlířová, L. Reflexe činnosti Kanceláře slovníku jazyka českého v časopise *Naše řeč*. // *Naše řeč*, № 1, s. 1–13.
- БТР:** Андрейчин, Л. и кол. *Български тълковен речник*. София: Наука и изкуство, 1955¹, 1964², 1974³, 1994⁴ (допълнено и преработено от Д. Попов).
- Пернишка 2006:** Пернишка, Е. Съвременната лексикография – извор на познания за богатството и системните връзки в лексиката. // *Български език и литература*, № 6, с. 6–15.
- РБЕ:** *Речник на българския език*. Т. 1–14. София: БАН, 1977–. Второ допълнено и преработено издание. Т. 1–4. София: БАН, 2001–2012.